

որ անտառ մը կը դառնայ : Տունկը մէկ ծայր մը միայն ունի , այսինքն ամենեւին երկայն ճիւղեր չձգեր , ու չորս կողմէն շառաւիղներ կ'արձրկէ : Պտուղն է կարմիր ու գեղեցիկ : Հընդիկները կը պաշտեն աս ծառը , ու մեծ յարգութիւն կուտան : Ըստ ծառիս վրայ կը բնակին զանազան կենդանիներ , զոր օրինակ սիրամարգ , կապիկ , սկիւռ ըսուած կենդանին , և այլն :

Ե . () Թայիթի երկրին մէջ հացի ծառը՝ օգտակար ծառերէն մէկն է . ասոր լայնութիւնն է գրեթէ մարդու լայնքը , իսկ երկայնքը քառասուն ոտքէն ինչուան յիսուն : Ըստ ծառին փայտը սաստիկ կակուղ է , կեղևը փայլուն , տերևները բոլոր գագաթը ամփոփած՝ մարդու գլխու մազերուն պէս : Պտղին մեծութիւնը՝ մարդու չափաւոր մեծութեամբ գլխին չափ . միսը ալիւրի նման ճերմակ է . երբոր լաւ կը հասուննայ՝ աւելի դեղնադոյն է . փռան մէջ եփուածը ախորժելի համ մը կ'ունենայ :

Զ . Վաքայի ծառը՝ արմաւենիի նման է ամենեւին . վաթսուն ոտք բարձր կ'ըլլայ . ծայրը տասը կամ տասուերկու տերևներով փունջ մը ունի . ամէն մէկ տերևները տասը կամ տասնչորս ոտք երկայն դէպ 'ի վեր , երբեմն ալ շիտակ հորիզոնական դիրքով կը կենան : Տերևներուն մէջտեղերէն սրածայր շառաւիղ մը կուտայ՝ որ քաղցր ու փափուկ կերակուր կ'ըլլայ . բայց ասոնք կտրելով՝ ծառը կ'անպիտանանայ : Վեղին ծաղիկ մը կուտայ աս ծառը , ու գլխաւոր մեծութեամբ պտուղ . անոր ալ երեսը ողորկ ու պինդ , ու ներսի միսը նուշի նման՝ քաղցրահոտ ու զովացուցիչ հեղուկի մը մէջ պատած : Երբոր աս պտուղը կէս հասունցած է՝ ամէն մէկուն մէջ գրեթէ չորս լիպրէ կը գտնուի աս հեղուկէն . բայց քանի որ պտուղը կը հասնի՝ հեղուկն ալ հետզհետէ կը պակսի :

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

Սրացորեն :

Ըստ չորս հարիւր տարի առաջ երբոր Վերիկա գտնուեցաւ , ամենուն բերնէն ոսկիի ու արծաթի վրայ խօսակցութիւն կը լսուի եղեր : Վէնքը մտքերնին այնպէս դրած են եղեր՝ թէ Վերիկայի հողը արծաթի փոշիէ ձևացած է , և ով որ հոն ոտքը կոխէ՝ անբաւ հարստութեան տէր կ'ըլլայ : Վերիկա գնացող առաջին նաւապետները ուրիշ շատ զարմանալի բաներէն զատ , տեսանաւ ցորենի տեսակ բոյս մը՝ բարձրութիւնը վեց ոտնաչափ , տերևները երկայն ու ողորկ , բունը սիրուն , հատերը ոսկեգոյն , հասկերը երկայն ու լեցուն : Ըստ հրաշալի բոյսը հիմա եգիպտացորեն կամ մարացորեն և կամ մայիս ըսուածն է :

Ըստ Սպանիա բերին աս բոյսը , անկէ ալ Վաղղիա , և հոն շուտ մը աղէկ կերպով մշակելու ետեւէ եղան , անանկ որ քիչ ատենի մէջ շատ աղէկ առաջ եկաւ , մանաւանդ Վաղղիայի հարաւային կողմերը : Փարիզի չորս դին ալ փորձի համար խել մը տնկեցին՝ որ շատ աղէկ մեծցաւ , առանց կորսնցընելու իր ոյժը , թէպէտ և տարբեր կլիմայի տակ մտած էր : Ըստ վրայ աւելի յորդորուելով Վաղղիայի մեծերը՝ ստակ դրին որ այսպիսի օգտակար բոյսի մը մշակութիւն ետ չմընայ , հապա կարելի եղածին չափ առաջ տարուի : Եւ իրաւցընէ թէ որ մէկը աս բոյսը արհամարհելով չմշակէ , մեծ անխելութիւն ըրած կ'ըլլայ . վասն զի խիստ շատ օգուտներ ունի : Իրեն տերևները և ցողունը

քանի որ մատղաշ են՝ անասուններու համար պատուական կերակուր կ'ըլլան . իսկ երբոր չորնան՝ շատ փափուկ ու առողջ պահող անկողին կ'ըլլան : Հատիկներէն բոլոր ընտանի կենդանեաց համար սննդարար ու ախորժակ համ կերակուր կ'ըլլայ , և մարդկանց համար խիստ աժան ու օգտակար ապրուստ : Բնիկայ ցորենի պէս կ'աղան , ու ալիւր դարձնելով՝ հաց ու կարկանդակ կը շինեն , որ խիստ համով կ'ըլլայ , ու տկար ստամոքս ունեցողներուն ուտելու շատ յարմար : Աւտի մնրացորենը՝ հասարակ ցորենէն ետեւ խիստ հարկաւոր ու շատ տեղ մշակուած բոյսերէն մէկն է : Բնիկայի, Բնիկէի ու Բնիկայի մէջ այլ և այլ տեղ մնրացորենը ժողովրդեան գլխաւոր ուտելիքներէն մէկն է . մանաւանդ Տրապիզոնի կողմերը՝ (ուր լալուս կ'ըսուի) Բորպատական , Սրաստան , Պարսկաստան և այլն : Հարկը յիսուն տարի մը կայ որ Եւրոպայի հարաւային կողմն ալ մտած է մնրացորենը հացի տեղ ուտելու սովորութիւնը :

Բնիկա՝ ձիերուն դարիի ու վարսակի տեղ մնրացորեն կուտան : Բոլոր խիստ շուտ կը գիրնան կովերը , խոզերը , հնդկահաւերը , հաւերը , նապաստակները , սագերը , մանաւանդ երբոր դաղջ՝ ջրով շաղուած ըլլայ : Բայիսի դարմանով գիրցած անասուններուն միւր շատ փափուկ՝ համեղ ու պարարտ կ'ըլլայ : Սիայն թէ մնրացորենը կենդանիներուն տալէն առաջ պէտք է 24 ժամ ջրի մէջ պահել , որպէս զի կակրոցած ըլլալով՝ կենդանիները երբոր ուտեն՝ ակռանին չփասուի :

Սրացորենը մշակելու կերպը շատ պարզ ու դիւրին է . վասն զի ամէն տեսակ հողի մէջ առաջ կուգայ , միայն թէ խորունկեկ տնկուի , ու գետինը չափաւոր պարարտացուցած ըլլայ : Բայց փորձուած է որ կակուղ ու խոնավ հողի մէջ աւելի առաջ կու-

գայ՝ քան թէ ուրիշ ինչ և իցէ հողերու մէջ : Խիստ շուտով կը մեծնայ . ցողունը շատ ամուր կ'ըլլայ , տերեւները և պտուղը խիստ առատ . վասն զի գետնին մէջ եղած բոլոր պարարտութիւնը կը քաշէ . անոր համար երկրորդ ու երրորդ տարին թէ որ նորէն նոյն արտին մէջ մնրացորեն ցանես՝ զօրաւոր չըլլար : Սրացորենի համար որոշուած արտը տարին երկու անգամ հերկելու է , մէյմը ձմեռուընէ քիչ մը առաջ կամ ձմեռուան մէջ , մէյմ՝ ալ գարնան : Գանելու հատիկները պէտք է աղէկ ընտրել , ու աւելի խոշորներն ու անարատները առնել . աս քանիս համար՝ մնրացորենը քաղելու ատեն խոշոր ու շատ հասուն ու անարատ հասկերը պէտք է մէկդի դնել , և չոր տեղ մը պահել : Երբոր ցանելու ժամանակը հասնի՝ հասկին ծայրի հատիկները մէկդի ձգելու է . վասն զի անոնք միշտ մանր ու տհաս կ'ըլլան : Բարիլ ամիսը լմննալէն առաջ ցանելը խոհեմութիւն չէ , մանաւանդ ուր որ աւելի ցուրտ է . վասն զի բոյսը գետնէն քիչ մը բարձրանալուն պէս՝ ցրտէն կրնայ սառիլ :

Սրացորենը ցանելու այլևայլ կերպեր կան : Սմանք երկիրը կը հերկեն ու անանկ կը ցանեն , այնպէս որ երկու ակօսին մէջտեղը ճամբայ մը կը մնայ . ոմանք ալ նախ դէպ'ի երկայնքը՝ ետքն ալ դէպ'ի լայնքը ակօսներ կը բանան , որով ակօսները մէկզմէկ կտրելով՝ արտին մէջ մանր քառակուսիներ կը ձևանան . ետքը աս քառակուսիներուն անկիւններուն մէջ իրեք չորս հատիկ կը ձգեն , ու քիչ մը հողով վրանին կը ծածկեն : Շատ երկրագործներ ալ կան որ ինչպէս որ գայ՝ կը ցանեն . ասով բուսնելէն ետեւ կը տեսնես որ ցողունները երբեմն իրարմէ շատ հեռու են՝ երբեմն ալ շատ մօտ :

Սրացորենը ցանելէն հինգ վեց օր ետքը՝ ծիւրը կը սկսին գետնէն դուրս ելլել . թէպէտ և երբեմն տաքութեանն ու ցրտութեանը և գետ-

նին խոնաւութեանն ու չորութեանը համեմատ քանի մը օր աւելի ծլիլ կ'ուշանայ : Երբոր ցօղունը իրեք չորս բթաչափ կը բարձրանայ, պէտք է մէկ ոտնաչափ իրարմէ հեռու եղած ցօղուններուն մէջտեղի տկար ցօղունները խլել, որպէս զի մէկալնոնք ալ չը խղղուին, ու աւելի սնունդ գտնեն : Ընկէ վերջը պէտք է աղէկ մը մնրացորեններուն չորս դին հերկել, որպէս զի գէշ խոտերը ջարդուին : Երբոր մէկ ոտնաչափ կ'ըլլայ ցօղունը՝ նորէն երկրորդ անգամ պէտք է գետինը հերկել, ու հողը ցօղուններուն արմատին չորս դին աղէկ մը դիզել : Երկու անգամէն զատ՝ երբոր ցօղունը իր բնական բարձրութեանը կը հասնի, երրորդ անգամ մըն ալ հերկելու է հողը :

Երբոր բոյսին տերեւները կը չորնան ու կը դեղնանան, կամ թէ հասկին վրայի մաշկը կը պատուի, ըսել է թէ մնրացորենը հասած է . նաև հատիկներուն պայծառ գոյնն ու կարծրութիւնը հասունալուննշան է : Սորացորենը քաղելէն ետեւ՝ հասկերը ծածկի տակ և որչափ կարելի է չոր տեղ դնելու է : Հատիկ ըրած պահելու համար՝ հասկին վրայէն ձեռքով մէկիկ մէկիկ փրցընելու է . բայց որովհետեւ աս գործողութիւնը շատ երկայն կը բռնէ ու դժուար ալ է, տեսակ մը գործիք հնարուած է՝ որով խիստ կը դիւրանայ բանը :

Սորացորենին ամէն մէկ հասկը եօթը ութը հարիւր հատիկ կրնայ ունենալ, և ամէն մէկ ցօղունը կրնայ իրեք հասկ բերել . որով մնրացորենի հատիկ մը թէ որ տնկես, միջակ համրանքով՝ երկու հազար չորս հարիւր հատիկ կը բերէ :

Սորացորենին տեսակները շատ են, ու տարբեր տարբեր յատկութիւններ ունին իրենց գոյնին ու մեծութեանը կողմանէ : Ըմենէն ազնիւը ճերմակ մնրացորեն ըսուածն է . ասոր հասկը ամենէն երկայն ու հաստ է, և հատիկները լայն ու տափակ . ասիկայ

տասնըհինգ օր աւելի շուտ կը հասնի մէկալ տեսակներէն :

Որովհետեւ մնրացորենը նաև շատ անձրևոտ տարիներու մէջ ալ առաջ կուգայ (որ ընդհակառակն ցորենը ասանկ տարին քիչ կ'ըլլայ), թէ որ ասոր մշակութիւնը մէկ երկրի մէջ ծաղկի, հոն ոչ միայն հացի պակասութիւն ու սով չըլլար, հապա նաև աղքատ ժողովուրդը դիւրաւ կրնայ իր ապրուստը ճարել ամէն ատեն :

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԳԻՒՏԻՑ

Դ .

Երբոր ասանկ երեք ասանկերոյ դարերը :

Ըն ատեն որ Եւրոպա կամաց կամաց առաջ կ'երթար քաղաքականութեան մէջ, յանկարծ կարգէ դուրս դիպուածով մը վաճառականութիւնը ծաղկեցաւ, ու ճարտարութեան և արհեստներուն յառաջադիմութեւնը մեծ դուռ բացուեցաւ :

Եւ բանիս սկզբնական պատճառն եղան խաչակիրները, որ քրիստոնեայ ազգերէ ժողովուած՝ քանի մը անգամ յարձակեցան արևելք՝ Վրիստոսի ժեառն մերոյ գերեզմանը ազատելու ու անհաւատները ջնջելու համար . իրենց մէկ դիտաւորութիւնն ալ արհեստներու՝ գրականութեան և ուսմունքներու համար նոր նոր գիւտեր գտնել էր :

Եւ քաղաքները անով քանի գնաց շատցաւ, անոր հետ մէկտեղ նաև առհասարակ մարդկանց բարքը կակըղցաւ . և ասոնց պատճառը ճարտարութեան ու վաճառականութեան ծաղկիլն էր : Եւրոպացիք Եսիային մէջ շատ տեղեր ունեցան, ասոնց մէջ ալ ինչպէս որ ըսինք՝ Խալաքիք ամենէն աւելի . ուստի Վենետիկ ու Ղենովա քաղաքները բոլոր աշխարհքիս վաճառականութեան կեդրոնը եղան :